

فصلنامه علمی - پژوهشی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر

دوره ۱۳، شماره ۴ - شماره پیاپی ۴۷، زمستان ۱۳۹۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۸

صص: ۱۲۳-۱۰۹

بررسی عوامل موثر بر مشارکت اجتماعی (مدنی) در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر با تاکید بر سرمایه اجتماعی

احمدعلی حسابی^{۱-}

۱- گروه علوم اجتماعی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی تأثیر عوامل موثر بر مشارکت اجتماعی (مدنی) در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر با تاکید بر سرمایه اجتماعی است، برای تبیین نظری مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی از دیدگاههای کلاسیک جامعه شناسی از قبیل کارل مارکس و ماکس وبر و جامعه شناسان نو مثل بوردیو، کلمن، گیدنز، پاتنام، فوکویاما و... استفاده شد. متغیرهای تأثیر گذار که در معادله رگرسیونی نیز باقی مانده اند؛ اعتماد اجتماعی، تعاملات اجتماعی، عضویت گروهی، رسانه های جمعی، دیگرخواهی هستند. روش تحقیق، پیمایش با استفاده از تکنیک پرسشنامه بود حجم نمونه ۲۳۱ نفر که بطور اتفاقی انتخاب شدند، پس از جمع آوری داده ها و تجزیه و تحلیل داده ها در دو سطح توصیفی و استنباطی به رد و اثبات فرضیه ها در این سطح از تحلیل اشاره شد. متغیرهای فوق الذکر در مجموع $R^2=0/75$ ، حدود ۷۵ درصد واریانس متغیر وابسته را تبیین می کنند. نتیجه تحقیق نشان میدهد هرچه سرمایه اجتماعی بالاتر باشد، میزان مشارکت اجتماعی بیشتر است و در این میان اعتماد اجتماعی بیشترین تأثیر را بر مشارکت اجتماعی دارد.

مفاهیم اساسی: مشارکت، مشارکت مدنی، سرمایه اجتماعی، تعاملات اجتماعی، اعتماد اجتماعی، عضویت گروهی، رسانه های گروهی، دیگرخواهی

مقدمه و طرح مساله

اعتقاد بسیاری از صاحب نظران بر این است که دلیل رشد مدنیت ثروتمندی کشورهای پیشرفته نبوده است، بلکه دلیل ثروتمند شدن این جوامع مدنیت آنها بود. سرمایه اجتماعی نهفته در هنجارها و شبکه های مشارکت مدنی ظاهراً پیش شرط توسعه اقتصادی و حکومت کارآمد هستند بنابراین مدنیت در توسعه اقتصادی نقش مهمی ایفا می کند (پاتام، ۱۳۸۴: ۹۸). و این مشارکت اجتماعی است که زمینه را برای جامعه ای توسعه یافته فراهم می کند، مشارکت اجتماعی اگر وسیع باشد و بصورت سازمان یافته انجام پذیرد، از بی تفاوتی، تکروی و از خود بیگانگی اجتماعی و فرهنگی جلوگیری می کند سبب کاهش نابرابری اجتماعی می شود و نیروی همبستگی و وحدت ملی را تقویت می کند و همچنین مشارکت از طریق بسیج نیروهای سازمان یافته مردمی توانمندی افراد را بالا می برد و سبب رشد توسعه پایدار جامعه می شود و حتی می توان گفت دسترسی به توسعه همه جانبه و پایدار بدون مشارکت وسیع مردمی امکان پذیر نیست (پناهی، ۱۳۸۳: ۷۰).

مشارکت در زمینه های مختلف صورت می گیرد این مشارکت می تواند اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی باشد اما مشارکت مدنی (اجتماعی) موضوع اصلی مورد توجه در این مقاله می باشد منظور از مشارکت مدنی همکاری زنان و (مردان) ایرانی با نهادهای مدنی غیر وابسته به دولت (NGO) ها و یا عضویت آنان در اینگونه نهادهاست. امروز در ساختار هر یک از جوامع نوین با سه بخش رسمی نظیر دولت، غیر رسمی مثل قومیت و مستقل همانند اتحادیه های صنفی، شوراهای اجتماعی، احزاب مستقل و انجمن های فرهنگی اعم از دینی، هنری و علمی سر و کار داریم که غیر وابسته به دولت، خود اتکایی، خود بسندگی، دموکراتیک بودن، غیر بوروکراتیک بودن، باز بودن به روی تجربه و نوآوری، انعطاف پذیری و کارآمدی و موثر بودن در جلب مشارکت مردمی از اهم ویژگی های آنهاست (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۱۳). در جامعه در حال گذار ایران نظم و توسعه از مسایل اساسی هستند که مقابله صحیح و خردمندانه با آنها موکول به مشارکت مدنی مردم در همه ابعاد نظام اجتماعی است، نهادهای مدنی اصیل ترین عاملان تولید اخلاق مدنی لازم برای نظم اجتماعی و بنیادی ترین محمل های مشارکت حقیقی مردم در جهت اهداف توسعه اند بنابراین بدون تعامل ارگانیک بین مردم اعم از زنان و مردان و نهادهای مدنی، تنظیم و تنسيق جامعه و توسعه پایدار آن عملی نخواهد شد (همان، ۱۳) هربرت اسپنسر مشارکت را جوهره زندگی آدمی تعریف کرده است و بسیاری از متون مربوط به مشارکت آن را حلقه گمشده ای در فرایند توسعه می دانند (فرهادی، ۱۳۸۱: ۱۴) عده ای میان مشارکت و دموکراسی رابطه برقرار کرده اند. در این فرایند توسعه حاصل نمی شود مگر اینکه دموکراسی و آزادی خواهی در آن جوامع رشد کرده باشد متناسب با این دیدگاه مشارکت و عموزاده سیاسی اش دموکراسی هنگامی به اوج میرسد که گروههایی از کارگزاران اصلی و شهروندان قاطعانه در فکر احیای زمینی باشند که بر روی آن زندگی میکنند (فرهادی به نقل از مک لنان، ۱۳۷۷: ۱۳) و حتی می گویند تا آنجا که به سیاست مربوط میشود مسأله مشارکت به قدمت طرح مفهوم دموکراسی است (قدیمی، ۱۳۸۰: ۹).

مشارکت مدنی از یک طرف بعنوان متغیر وابسته مدنظر است و از طرف دیگر می تواند یک متغیر مستقلی باشد که بر توسعه متوازن (پایدار) تأثیر می گذارد. با توجه به در حال گذار بودن جامعه ما نقش حیاتی که مشارکت اجتماعی

در توسعه دارد و چگونگی اثر گذاری سرمایه اجتماعی و مولفه های مرتبط با آن مدنظر می باشد. با وجود اینکه سرمایه ابعاد مختلفی دارد اما در دنیای نوین سرمایه اجتماعی نقش حیاتی دارد و جوامعی که از لحاظ سرمایه اجتماعی و انسانی غنی هستند و از این نوع سرمایه برخوردارند زمینه را برای مشارکت اجتماعی در زمینه های مختلف فراهم می کند نیچه به نقل از انجیل میگوید: " دلتان آنجاست که گنجتان آنجاست" و گنج ما آنجاست که کندوهای دانش ماست (نیچه، ۱۳۸۷: ۱۳) تحت تاثیر نیچه من نیز می گویم دل ما بایستی آنجا باشد که کندوی سرمایه اجتماعی است و اگر سرمایه اجتماعی باشد کندوهای دیگری از قبیل سرمایه مادی، انسانی، فرهنگی و نمادین نیز در آنجا پدید می آید و در چنین شرایطی احتمال رسیدن به توسعه بالاست سوال اصلی این مقاله این است که رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت اجتماعی (مدنی) در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر به چه صورت است و چرا چنین است؟

ضرورت و اهمیت

مشارکت اجتماعی و سرمایه اجتماعی از مفاهیم کلیدی جامعه شناسی کنونی محسوب می شود که نقش اساسی برای رسیدن جوامع به توسعه همه جانبه ایفا میکنند هر چند که سرمایه اجتماعی مفهوم نسبتاً جدیدی در علوم اجتماعی است اما هنجارها و شبکه هایی را ایجاد می کند که امکان مشارکت اجتماعی و مردمی را بالا می برد و اقدامات جمعی به منظور سود متقابل فراهم می کند رشد سرمایه اجتماعی، فضای اجتماعی ایجاد میکند که در آن میدان اجتماعی زمینه برای تعاملات اجتماعی، رفتارهای غیر خودخواهانه، اعتماد و اطمینان اجتماعی بالا می برد، بنابراین مولفه های سرمایه اجتماعی تاثیری عمیق بر مشارکت اجتماعی اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر دارد و لذا شایسته است که موضوع سرمایه اجتماعی بعنوان یک متغیر مستقل بر مشارکت مدنی مورد بررسی قرار گیرد بخصوص در جامعه ما که ما با فرسایش سرمایه اجتماعی روبرو هستیم (عبداللهی، ۱۳۸۷؛ خاندوری، ۱۳۸۳: ۷۳). مدرنیته در ایران نسبت به غرب ناتمامی بیشتری دارد، فردگرایی مبتنی بر خودخواهی (egoism) در ایران رشد زیادی دارد و این نوع فرد گرایی تاثیر منفی بر سرمایه اجتماعی خواهد داشت لذا در مدرنیته متاخر محققین معتقدند در صورتی که بتوان آلترناتیوی برای سرمایه های اجتماعی فرسایش شده قدیمی پیدا کرد زمینه برای تغییر و تحولات مثبت به لحاظ اصلاحی (Reformisty) فراهم می شود و رفتار افراد داوطلبانه برای سود متقابل صورت می گیرد و زمینه برای تغییر میدان اجتماعی فراهم می شود با تغییر میدان اجتماعی عادت واره (habitus) تغییر می کند با تغییر عادت واره (ساختمان ذهنی) افراد، ذائقه اجتماعی افراد تغییر پیدا می کند و تغییر در ذائقه افراد عملکرد (کردار اجتماعی) افراد تغییر می یابد و با تغییر کردارها راه ساختار گرایی سازه گرایی (constractive structurslism) هموار می شود و با چنین تغییر و تحولاتی در سطح خرد و کلان توسعه متوازن فراهم می شود که غالباً در چارچوب رشد سرمایه اجتماعی و مشارکت مدنی افراد حاصل می شود.

هدف مقاله: هدف کلی مشخص کردن نحوه ارتباط سرمایه اجتماعی با مشارکت اجتماعی اساتید دانشگاه آزاد شوشتر می باشد تا بدین وسیله راهکارهای مناسب در چارچوب فرضیات تئوریک ارائه شود. اما اهداف جزئی؛ چگونگی تأثیر اعتماد (اطمینان) و عضویت گروهی افراد در سازمان های مدنی و مذهبی، دیگر خواهی، تعاملات

اجتماعی، رسانه های جمعی (داخلی و خارجی) - مشروعیت نظام سیاسی، احساس تبعیض و احساس محرومیت بر مشارکت اجتماعی (مدنی) اساتید دانشگاه آزاد اسلامی شوشتر می باشد.

چارچوب مفهومی

تردیدی نیست که مشارکت موضوعی دیر پاست انسان امروز قادر نیست در دنیای تخیلی همانند رایبسون کروزو زندگی کند انسان موجودی اجتماعی است و مشارکت اجتماعی، تعاون، همکاری، همیاری گریز ناپذیر می شود. متناسب با دیدگاه انسان شناسان مشارکت از خانواده آغاز شده است ولی امروز بیشتر تحت تاثیر قدرت حاکمه قرار دارد و از آن منظر به آن نگاه می شود چرا که اساساً نگاه به قدرت نگاهی حاکمیت بنیاد است (گلک، ۱۳۸۳: ۲۶۱) بنابراین با پیدایش حکومتها تکامل بعدی فرایند مشارکت مشروط می گردد اما در فرایند تحولات سیاسی اجتماعی و گذار از نظام فتودالیسم به نظام بورژوازی به میزان زیادی آزادی های فردی و مدنی به رسمیت شناخته شد و رشد جامعه مدنی حاصل این فرایند است انجمنها، کلوبها، محفلهها، اتحادیه ها، سندیکاها و از همه مهمتر احزاب با گردن نهادن به چارچوب تعیین شده شکل می گیرد و عرصه های مشارکتی جدیدی شکل می گیرد برابری همگان در برابر قانون و در جامعه ای با پذیرش سلسله مراتب امکان نقد پیر سالاری، مرد سالاری و حاکم سالاری را فراهم می سازد و دولتها در ظاهر منتخب عامه مردم به حساب می آیند تفکرات پای کارگران را به عرصه مشارکت باز کردن و سوسیالیست های تخیلی زمینه را برای تعاونی ها فراهم کردند و حتی ملل محروم از پایان موانع مشارکت صحبت میکنند و نهایتاً دیدگاههای پست مدرنیستی پیرامون مشارکت بروز کرده است (پیران، ۱۳۷۵). بنا براین در مشارکت به ابعاد مختلف از قبیل مشارکت آیینی، بسیج اجتماعی انسجام گرا، اقتصادی، سیاسی، سازمانی، جمعی (زنان، اقلیت نژادی، فرهنگی، مذهبی، طبقات محروم؛ همگانی مثل جنبش محیط زیست و مشارکت های اجباری مثل بیگاری، بخصوص مشاکت اجتماعی برای توسعه است که فرایندی اجتماعی، جهانی، تام و تمام، چند بعدی، چند فرهنگی برای توسعه ملی مدنظر می باشد (همان ۱۳۷۵).

در یکی دو دهه اخیر سرمایه اجتماعی به ادبیات اجتماعی وارد شده است. بطوریکه بسیاری آنرا حلال تمام مشکلات و معضلات اجتماعی می دانند البته این سخن جدید نیست اندیشمندان کلاسیک مثل دورکیم که به همبستگی اجتماعی و تاکید مارکس بر طبقه برای خود و ... در واقع تاکید بر سرمایه اجتماعی است دورکیم معتقد است انسان اخلاقی باید خود را وقف چیزی غیر خودش کرده و خود را با جامعه یکی ببیند؛ دیگر خواهی مبنای مهمی برای همبستگی در جامعه مدرن است (ذکایی، ۱۳۸۱: ۶۳) این مفهوم اخلاق در نزد دورکیم را برخی یک نوع مذهب مدنی (کیوستیو، ۱۳۸۰: ۱۵۸) تفسیر کرده اند" (روشنفکر، ۱۳۸۳: ۱۶) البته بایستی توجه داشت تاکید بی اندازه بر سرمایه اجتماعی ممکن است نقاط منفی سرمایه اجتماعی را نادیده بگیریم و فکر کنیم به تمامه مثبت است در پاره ای از موارد ممکن است نقش منفی به خود بگیرد؛ خویشاوند سالاری، پارتی بازی، قوم گرایی افراطی و .... از طرف دیگر ما شاهد آن هستیم که مفهوم سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی نقطه کانونی تمامی گفتمان های سیاسی - اجتماعی در دودده اخیر بوده است و جامعه مدنی یکی از کانون های مهم تولید، انباشت، توزیع و مصرف سرمایه

اجتماعی است بدین معنی که در جوامعی که جامعه مدنی قوی شکل گرفته است و توانسته است در مناسبات و روابط قدرت جایگاه و نقش خود را تعریف نمایند بطوریکه امروز گفته می شود در جهان متحول کنونی هر جامعه ای برای بقا و تداوم خود نیازمند آن است و دائماً به تولید، بازتولید و انباشت سرمایه اجتماعی بپردازد (رزاقی، ۱۳۸۲: ۳۶).

اصطلاح سرمایه اجتماعی توسط هانی فان در سال ۱۹۱۶ نخستین بار مطرح شد از جمله صاحب نظران دیگر مثل: گلن لوری اقتصاد دان، ایوان لایت جامعه شناس، جیمز کلنن، رابرت پاتنام، پیر بوردیو، فرانسیس فوکویاما و دیگران هستند غالباً سرمایه اجتماعی را به معنی روابط اجتماعی بعلاوه اعتماد اجتماعی در چارچوب شبکه اجتماعی در نظر می گیرند (عبداللهی، ۱۳۸۷). پاره ای دیگر از صاحب نظران سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها یا ارزشهای غیر رسمی تعریف کرده و در نظر گرفته اند هنجارهایی که سرمایه اجتماعی تولید می کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد.

اما غالب اندیشمندان به اعتماد اجتماعی و تعاملات و روابط اجتماعی در شبکه اجتماعی تأکید کرده اند (بوردیو؛ ۱۹۸۶؛ کلنن ۱۹۸۸؛ پاتنام ۱۹۹۳؛ فوکویاما ۱۹۹۵؛ لوری ۱۹۷۷). بعنوان مثال گروهی که اعضایش زیاد به یکدیگر اعتماد میکنند خواهند توانست کارهای بسیار بیشتر از گروهی که فاقد آن است انجام دهد (عظیمی و ادریسی، ۱۳۸۵).

بوردیو هم سرمایه اجتماعی را در مجموع منابع بالقوه و بالفعلی میداند که بواسطه در اختیار داشتن شبکه با دوامی از روابط کما بیش نهادی شده و مبتنی بر آشنایی و به رسمیت شناسی و درک متقابل فراهم می گردد (روشنفکر، ۱۳۸۴: ۹۵). اعتماد اجتماعی از جمله شاخص های اصلی سرمایه اجتماعی است که اکثر صاحب نظران به آن پرداخته اند اعتماد در شبکه غیر رسمی و رسمی و ضوابط اخلاقی تعهدات وجود دارد. در موقعیت های گوناگون زندگی روزانه، اعتماد بنیادین همچون وسیله ای عمل میکند که رویدادها یا موضوعات خطر آفرین را از صحنه می راند (گیدنز، ۱۳۷۸: ۱۸۱).

سرمایه اجتماعی، به دلیل قابلیت تبدیل به دیگر سرمایه ها و نقشی که در افزایش کارایی آنها دارد و نیز قابلیتی که در توضیح پیامدهای متنوع اقتصادی، سیاسی در ساخت های مشابه دارد، در تدوین شاخص های توسعه پایدار، مورد توجه سازمانهای بین المللی قرار گرفته است با این همه سرمایه اجتماعی هم به عنوان یک مفهوم کاربردی چند وجهی و بین رشته ای و هم به عنوان یک نظریه در رویکردها و مکاتب مختلف تمایزات ظریف مفهومی می یابد (روشنفکر، ۱۳۸۴: ۸).

مهم ترین اجزاء و مولفه ها و شاخصهای سرمایه اجتماعی در این تحقیق بشرح زیر است:

عضویت گروهی در شبکه ها: به عضویت فرد در گروه ها، تشکلهای، جمع ها، سندیکا، انجمن ها، شوراهای و مجالس سیاسی و احزاب و ... مدنظر است، کلاینبرگ نشان میدهد که برای موفقیت برنامه ریزی توسعه اقتصادی محلی و ایجاد تعادل میان محله و مرکز شهر، تشکیل انجمن های توسعه اجتماعی محلی از طریق تشکیلات به هم پیوسته و افزایش سطح افقی (محلی) و عمودی (استانی، منطقه ای) مشارکت شهروندان ضروری است (همان، ۱۳۸۴).

اعتماد: اعتماد انتظاری است که از یک اجتماع برخوردار از رفتار منظم، دارای روابط صادقانه و مبتنی بر تعاون بر می خیزد (روشنفکر به نقل از فوکویاما، ۱۹۹۵). جزء لاینفک تمامی تعاریف سرمایه اجتماعی ونوعی تمایل برای خطر

پذیری و ریسک در یک متن اجتماعی است، مطالعات نشان می‌دهد جایی که اعتماد بیشتر باشد کارآمدی بیشتر است (همان، ۱۳۸۴).

تعاملات اجتماعی: فرایندی که از طریق آن دو یا چند انسان همدیگر را از راه های کلامی، جسمانی یا عاطفی تحت تاثیر قرار می دهند، عمل متقابل دوسویه ای که در آن طرفین بر همدیگر تاثیر می گذارند (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۳۶۴؛ شایان مهر، ۱۳۷۷: ۳۴۵)

رسانه های جمعی که از عوامل اجتماعی کردن افراد محسوب می شود و به رسانه های داخلی و خارجی تقسیم می شود، هر کس با توجه به سرمایه های موجود خود فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، رسانه ای را از آن استفاده می کند، نظریه کاشت (cultivation theory) بر این پیش فرض است که رسانه ها بر افکار استفاده کنندگان خود تاثیر می نهند با افزایش میزان استفاده از رسانه میزان کاشت افزایش می یابد (رضوی زاده، ۱۳۸۴: ۱۱۶).
با این وجود کسانی که از رسانه ها استفاده می کنند بستگی به نوع رسانه دارد اینکه چه الگوی رفتاری را به او القاء کند بهر حال میتواند بر مشارکت افراد تاثیر گذار باشد.

مشروعیت نظام سیاسی: حکومتی که از طرف مردم مورد پذیرش باشد خواه سنتی باشد - کاریزماتیک یا عقلانی مشروع است (آقا بخشی، ۱۳۸۶). اگر رفتارهای افتراقی با دیگران به دلیل قومیت آنها و ... بطور خاص انکار کردن شانس تحصیلات، در آمد و قدرت، منزلت و ... باشد (چلبی، ۱۳۷۵: ۵۵)، یا اینکه فرد در مقام مقایسه با دیگران احساس می کند به نسبتی که هزینه کرده است، به پاداشی که استحقاق آنرا داشته است دست نیافته است. عدم تعادل میان شرایط و امکانات زندگی مردم که خود را محق دارا بودن آن می دانند و امکانات و شرایطی که در اختیار مردم است قادر به استفاده از آن هستند می داند (پل براس، ۱۹۷۷: ۴۲)، در این صورت که میزان محرومیت و احساس تبعیض در جامعه ای بالا باشد میزان مشروعیت نظام کاهش می یابد.

دیگر خواهی (نوع خواهی): به معنی غیر خواهی، نوع پرستی و دیگر دوستی است این مفهوم در برابر خودخواهی و خود گرایی قرار دارد و متضمن ایثار یا رجحان دیگران بر خویشان است (ساروخانی، ۱۳۷۵: ۲۴).

فرضیات تحقیق

- به نظر میرسد هر چه میزان اعتماد اجتماعی بیشتر باشد، مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه دایره تعاملاتی گسترده تر باشد مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه گرایش به عضویت گروهی بیشتر باشد مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه دسترسی به رسانه های جمعی بیشتر باشد مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه گرایش دیگر خواهانه افراد بیشتر باشد میزان مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه احساس تبعیض کم تر باشد میزان مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه احساس محرومیت کمتر باشد میزان مشارکت اجتماعی بیشتر است.
- به نظر میرسد هر چه مشروعیت نظام سیاسی بیشتر باشد میزان مشارکت اجتماعی بیشتر است.

روش شناسی تحقیق

روش تحقیق در مقاله، روش پیمایش می باشد، روش پیمایش یا زمینه جمعیت های کوچک و بزرگ (یا کلها) را با انتخاب و مطالعه نمونه های منتخب از آن جامعه ها برای کشف میزان نسبی شیوع و توزیع و روابط متقابل متغیرهای روان شناختی و جامعه شناختی مورد بررسی قرار می گیرد (کرلینجر، ۱۳۷۷: ۶۵). از کارکردهای روش پیمایش توصیف خصوصیات مجموعه ای از واحدهای تحلیل است و دیگر اینکه به تبیین پدیده ها بر مبنای داده های توصیفی می باشد (دواس، ۱۳۷۶: ۵).

برای گرد آوری داده ها از تکنیک پرسشنامه استفاده شده است علت انتخاب این روش و تکنیک این است که مشارکت اجتماعی امری است چند جانبه (متکثر)، که نیازمند آن است خود شناخته (پاسخگو) می بایست نظر خود را در مورد آن اعلام کند در واقع داده ها و اطلاعات پراکنده نزد پاسخگو است و از طریق مراجعه حضوری طی یک پرسشهای سنجیده می توان اطلاعات را بدست آورد مع الوصف از روش پیمایشی استفاده شده است.

جمعیت آماری، همه اساتید تمام وقت، نیمه وقت و حق التدریس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر می باشد، حجم نمونه ۲۳۱ نفر با استفاده از فرمول نمونه گیری تصادفی ساده انتخاب شده و برای اینکه بتوان داده های حاصله را با اطمینان بیشتر تعمیم داد از نمونه گیر احتمالی (تصادفی ساده) (سرای، ۱۳۷۲) استفاده شد بنا بر این نمونه ما معرف کل می باشد (ساروخانی، ۱۳۸۰: ۱۵۶).

در روایی یا اعتبار، محقق به دنبال این است که آیا واقعاً چیزی را که میخواهد اندازه گیری می کند (قاضی طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۳) که از اعتبار صوری استفاده شد اما پایایی (اعتماد) به این معنی که اگر یک مجموعه از چیزها را با یک ابزار اندازه گیری یا ابزار مشابه آن بارها اندازه گیری کنیم، آیا نتایج یکسان یا مشابه بدست خواهیم آورد (کرلینجر، ۱۳۷۷: ۱۱۲).

برای اندازه گیری پایایی از پیش آزمون استفاده شد که آلفای بدست آمده معادل $\alpha = 0.74$ بود و در تحقیقات علوم اجتماعی اگر آلفای بدست آمده بیش از ۰/۵ باشد نشانگر پایایی بالای سنجه ها است بنابر این آلفای بدست آمده قابل قبول در نظر گرفته شده است.

نتایج توصیفی و تبیینی

میزان اعتماد در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر حدود ۲۹ در صد پایین، ۲۲ در صد در سطح متوسط و حدود ۴۹ در صد در حد بالا بوده است لازم به ذکر است دانشگاه در بین نهادهای جامعه از جمله سالم ترین نهادها است بنابر این قشر فرهیخته جامعه به حساب می آید به همین دلیل میزان اعتماد در نزد آنها بالاست اکثریت افراد نمونه از حداقل عضویت گروهی برخوردارند و تنها ۶ در صد عنوان کرده اند که عضو هیچ گروهی نیستند اما در رتبه بندی افراد از نظر عضویت گروهی ۲۶ درصد در سطح پایین، ۴۱ درصد در حد متوسط و ۳۲ درصد نیز عضویت گروهی بالایی را برخوردارند و این آمار نشان می دهد میزان عضویت گروهی بصورت فعال بخصوص در NGOها هنوز در سطح پایینی است آنهم در بین قشر فرهیخته جامعه ما. میزان استفاده از رسانه های داخلی و خارجی

حدود ۵۹ درصد در سطح بالا بوده است و مابقی در سطح متوسط و پایین بوده اند البته غالباً در بین اساتید هم رسانه های شنیداری بیشتر قابل استفاده بوده است.

- میزان تعاملات اجتماعی در بین اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر حدود ۶۹ درصد در سطح بالا و حدود ۳۱ درصد در سطح متوسط و پایین بوده اند که این امر بیانگر بالا بودن تعاملات اجتماعی اساتید می باشد و این امر به نوبه خود می تواند یک سرمایه اجتماعی عظیمی را ایجاد کند به این معنی که متناسب با دیدگاه بوردیو یک میدان اجتماعی در حال شکل گیری است که در آن زمینه برای تعاملات اجتماعی حسنه وجود دارد و اگر اعتماد را به آن بیفزاییم مشکلی از نظر سرمایه اجتماعی نخواهیم داشت و یا به حداقل می رسد. حدود ۶۵ درصد پاسخگویان اعتقاد دارند نظام سیاسی از مشروعیت بالایی برخوردار است که این میزان در استانداردهای جهانی رقم قابل قبول و مطلوب است اما ۳۵ درصد مشروعیت را حد پایین و متوسط ارزیابی کرده اند که طبیعی به نظر میرسد. احساس تبعیض و احساس محرومیت دومتغیری بودند که حدود ۶۹ درصد اساتید در حد بالا آنرا عنوان کردند علیرغم اینکه ((هر کس نقش خویش بیند به آب)) اما اساتید واحد شوشتر تبعیض و محرومیت را در سطح کلان در نظر می گرفتند تا در سطح خرد و فردی و صنفی، بنابر این می توان گفت یکی از دلایل احساس تبعیض و محرومیت ناشی از این امر است. میزان تمایلات دیگر خواهی قریب به ۶۸ درصد در سطح بالا و حدود ۳۲ درصد در سطح پایین بوده است و این هم می تواند ناشی از آگاهی و همذات پنداری بالای اساتید دانشگاه باشد بنابراین گرایشات دیگر خواهانه درصد بالایی را نشان می دهد در میزان تمایل به مشارکت اجتماعی (مدنی) حدود ۷۱ درصد در حد بالا و حدود ۳۰ درصد در حد پایین و متوسط بوده است یعنی ۷۱ درصد یا مشارکت داشته اند و یا عنوان می کردند اگر زمینه مهیا باشد مشارکت خواهند کرد.

جدول شماره (۱)، مجموعه اطلاعات توصیفی

ردیف	متغیر	کد گذاری	فراوانی	درصد
۱	اعتماد اجتماعی	۱	۶۶	٪۲۸/۶
		۲	۵۲	٪۲۲/۵
		۳	۱۱۳	٪۴۸/۹
۲	رتبه در عضویت گروهی	۱	۵۹	٪۲۵/۵
		۲	۹۵	٪۴۱/۱
		۳	۷۷	٪۳۳/۴
۳	میزان استفاده از رسانه ها	۱	۸۴	٪۱۸/۲
		۲	۱۰۶	٪۲۲/۹
		۳	۲۷۲	٪۵۸/۹
۴	دایره تعاملاتی فرد	۱	۳۷	٪۱۶
		۲	۳۴	٪۱۴/۷
		۳	۱۶۰	٪۶۹/۳

۱۳/۸٪	۳۲	پایین ۱	مشروعیت نظام سیاسی	۵
۲۰/۸٪	۴۸	متوسط ۲		
۶۵/۴٪	۱۵	بالا ۳		
۱۴/۲٪	۳۳	پایین ۱	احساس تبعیض	۶
۱۶٪	۳۷	متوسط ۲		
۶۹/۸٪	۱۶۱	بالا ۳		
۱۲/۵٪	۲۹	پایین ۱	احساس محرومیت	۷
۱۹/۵٪	۴۵	متوسط ۲		
۶۸٪	۱۵۷	بالا ۳		
۱۷/۷٪	۴۱	پایین ۱	تمایلات دیگر خواهی	۸
۱۴/۷٪	۳۴	متوسط ۲		
۶۷/۶٪	۱۵۶	بالا ۳		
۱۷/۲٪	۳۷	پایین ۱	میزان تمایل به مشارکت	۹
۱۱/۹٪	۲۹	متوسط ۲		
۷۰/۹٪	۱۶۵	بالا ۳		

جدول شماره (۲) نتایج آزمون آماری تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت اجتماعی

نتایج آزمون آماری							متغیر مستقل
در سطح اندازه گیری ترتیبی			در سطح اندازه گیری اسمی				
سطح معنا داری (SIG)	کنندال تاو C K.T.C	کنندال تاو B K.T.OUB	کرامرز CRAMERS	سطح معنا داری (SIG)	درجه آزادی DF	کای اسکور χ^2	
۰/۰۰۱	۰/۱۷	۰/۲۳	۰/۲۰	۰/۰۰۱	۸	۱۴/۸	اعتماد اجتماعی
۰/۰۰۱	۰/۳۱	۰/۳۶	۰/۳۰	۰/۰۰۳	۸	۲۷/۴	عضویت گروهی
۰/۰۰۱	۰/۳۱	۰/۳۶	۰/۳۰	۰/۰۰۳	۸	۲۷/۴	رسانه های جمعی
۰/۰۰۱	۰/۲۴۲	۰/۲۸۵	۰/۲۴	۰/۰۰۲	۸	۱۹/۸	تعاملات فرد
۰/۲۵۶	۰/۰۷	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۲۳	۸	۳/۶	مشروعیت نظام سیاسی
۰/۲۳	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۹	۰/۳۵	۸	۳/۰۵	احساس تبعیض
۰/۶۸	۰/۰۸	۰/۱۳	۰/۲	۰/۶۵	۸	۴	احساس محرومیت
۰/۰۰۰	۰/۲۷	۰/۳۳	۰/۲۸	۰/۰۰۲	۸	۲۲/۸	گرایش دیگر خواهانه
۰/۰۰۱	۰/۱۹	۰/۲۳	۰/۲۴	۰/۰۰۱	۸	۱۹/۷۲	سرمایه اجتماعی

داده های آماری جدول فوق نشان می دهد که رابطه بین اعتماد اجتماعی و گرایش به مشارکت اجتماعی در این سطح از تحلیل بطور موقت تایید شده است، پاتنام و بوردیو و کلمن از صاحب نظرانی هستند که سرمایه اجتماعی را در ارتباط با اعتماد، ارتباط متقابل اعضای یک جامعه در یک شبکه اجتماعی در نظر گرفته اند یعنی در سرمایه اجتماعی اعتماد به همدیگر و تعامل اجتماعی برجسته شده است نتایج تجربی تحقیق نشان می دهد که اعتماد منبع با ارزشی برای سرمایه اجتماعی است و می تواند زمینه را برای مشارکت اجتماعی (مدنی) فراهم کند بنابراین هم به لحاظ آماری و هم نظری فرضیه فوق تایید می شود و از طرف دیگر تئوری های مرتبط نیز تقویت می شوند فرضیه دوم مبنی بر رابطه بین عضویت گروهی افراد و تمایل به مشارکت اجتماعی است که در این سطح از تحلیل بطور موقت تایید شده است. نظریه پاتنام مبنی بر عضویت در شبکه های ارتباطی و تأثیر آن بر سرمایه اجتماعی مورد تأیید قرار می گیرد و تقویت می شود. فرضیه سوم مبنی بر رابطه بین رسانه های جمعی و تمایل به مشارکت جمعی است در این سطح از تحلیل معناداری رابطه بطور موقت تأیید شده است در واقع این فرضیه به تأیید دیدگاه های گیدنز، بوردیو، تاجفل، گرنر، مبنی بر تأثیر رسانه های جمعی و همگانی بعنوان ابزار اشاعه سرمایه اجتماعی می انجامد. در واقع رسانه های همگانی ابزار شناسایی، استمرار و ترویج و یا حفظ و انتقال سرمایه های اجتماعی هستند در واقع ظهور رسانه های همگانی سبب شد که گسترش اعتماد مبتنی بر اوهام کاهش یابد و به گسترش اعتماد واقعی انجامید. رسانه های جمعی بر تولید اطلاعات تفسیر و آموزش می پردازد و سبب بسط اعتماد میان نسلی می شود متناسب با دیدگاه بوردیو رسانه های جمعی با تقویت سرمایه اجتماعی شرایط و فضا را برای کنشگر در جهت (انتخاب عقلانی) فراهم می کند و انتخاب عقلانی و عقلانیت گزینشی در فضای عمومی کنشگران حایز اهمیت مضاعفی است و سبب تقویت اعتماد بین اشخاص و افزایش مشارکت عمومی می شود (جوادی یگانه، ۱۳۸۲). مع الوصف تئوریهای فوق در این سطح از تحلیل تقویت می شود. فرضیه چهارم که رابطه بین دایره تعاملاتی اساتید بعنوان سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت اجتماعی را نشان می دهد در این سطح از تحلیل بطور موقت مورد تأیید قرار می گیرد. تئوری پاتنام و بوردیو و کلمن که به شدت و کیفیت روابط و تعاملات بین افراد و گروهها احساس تعهد و اعتماد دوجانبه به هنجارها و ارزشهای مشترک را شامل می شود و به عنوان یک حس تعلق و همبستگی پایه به هم پیوستگی اجتماعی می شود را مورد تأیید قرار می دهد و این تئوریها در این سطح از تحلیل تقویت می شوند. فرضیه دیگر که مبنی بر رابطه بین دیگر خواهی (همنوع خواهی) و تمایل به مشارکت اجتماعی است در این سطح از تحلیل بطور موقت تایید می شود و رابطه معناداری بین این دو متغیر وجود دارد این فرضیه از دیدگاه محمد عبد اللهی و مسعود چلبی اخذ شده است که تعاملات اجتماعی گسترده زمینه را برای هویت جمعی عام تر فراهم می کند و هویت جمعی عام زمینه را برای دیگر خواهی (همنوع خواهی) فراهم می کند چرا که فرد از منظر عامتر به مسائل نگاه می کند بنابراین همنوع خواهی زمینه ساز توسعه اجتماعی می شود بنابراین در این سطح از تحلیل این نظریه ها تقویت می شوند در نهایت باید از فرضیه اصلی و کلی که رابطه سرمایه اجتماعی و تمایل به مشارکت اجتماعی را نشان می دهد این متغیر هم رابطه معناداری را نشان می دهد در واقع می توان گفت پیش شرط اولیه برای مشارکت اجتماعی در (آگاهی) است جایی که افراد از ماهیت مسایل اجتماعی آگاه نمی شوند یا از برنامه ها بی خبرند فرصت مشارکت اجتماعی نمی یابند چرا

که حس قوی اجتماعی یا ذخیره سرمایه اجتماعی در بین آنها پایین است بین سرمایه اجتماعی و مشارکت اجتماعی یک رابطه دوسویه و دیالکتیکی وجود دارد که روی همدیگر تأثیر و تأثر متقابل می گذارند و در این سطح از تحلیل نظریه های پاتنام، کلمن، فوکویاما، گیدنز و دیگران مورد تأیید قرار میگیرد به لحاظ آماری و تجربی تقویت میشوند. جدول شماره (۳) رگرسیون چند متغیری

Xها متغیرهای مستقل	B	R	R ²
اعتماد اجتماعی	۰/۳۱	۰/۸۳۵	۰/۶۹۷
تعاملات+اعتماد اجتماعی	۰/۲۲	۰/۸۵۷	۰/۷۳۴
دیگرخواهی+تعاملات+اعتماد اجتماعی	۰/۱۰۳	۰/۸۶۱	۰/۷۴۱
عضویت گروهی+دیگرخواهی+تعاملات+اعتماد اجتماعی	۰/۰۶۲	۰/۸۶۵	۰/۷۴۸
رسانه های جمعی-عضویت گروهی-تعاملات اجتماعی-اعتماد اجتماعی احساس محرومیت+ تبعیض+مشروعیت نظام سیاسی	۰/۰۵۵	۰/۸۶۷	۰/۷۵۱

ADJUSTED R²=۰/۷۵۱

با توجه به یافته های رگرسیون چند متغیری میتوان گفت که وزن استاندارد شده هر یک از متغیرهای وارد شده بر متغیر وابسته به چه میزان است بنابر این تأثیر متغیر اعتماد اجتماعی بیشترین تأثیر بر متغیر وابسته (مشارکت اجتماعی) بود که ۰/۳۱ میباشد بدین معنی که این متغیر به تنهایی نیمی از واریانس متغیر وابسته را به تنهایی تبیین می کند و بعد از آن تعاملات اجتماعی افراد دارای بیشترین تأثیر بر متغیر ۰/۲۲ می باشد. و گرایشهای دیگر خواهانه ۰/۱۰۳ و عضویت گروهی ۰/۰۶۲ حدود شش واریانس متغیر وابسته را تبیین می کند و رسانه های جمعی نیز حدود ۰/۰۵ از واریانس متغیر وابسته را تبیین می کنند و در مجموع حدود ۷۵ درصد از واریانس متغیر وابسته توسط پنج متغیر ذکر شده در فوق تبیین میشود.

بحث و نتیجه گیری

سرمایه اجتماعی مالک فردی ندارد و حتی مالک جمعی آن (جامعه) هیچ حقی را که از لحاظ حقوقی ضمانت اجرایی داشته، ندارد. ممکن است این سرمایه (برای مثال: عمل جمعی) سود آور باشد ولی این سود از پیامدهای جانبی آن عمل جمعی است نه از انگیزه ای که به ایجاد سرمایه اجتماعی منجر می شود، این سرمایه گذاری غیر عمدی است موجودی سرمایه با اقدام فردی یا جمعی عمداً ایجاد نمی شود بلکه از پیشینیان به ارث می رسد و ریشه های آن در زمان گذشته پنهانند. سرمایه اجتماعی موجود را می توان با مراقبت پرورش داد ولی نمی توان آن را با مهندسی ایجاد کرد. برخلاف سرمایه فیزیکی (ولی همچون برخی از انواع سرمایه انسانی از قبیل کاربرد و پالایش مهارتها) بهره برداری از سرمایه اجتماعی موجود آن را کاهش نمی دهد و حتی ممکن است به افزایش آن نیز بینجامد (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۲۹). سرمایه اجتماعی با متغیرهای جامعه شناختی همچون اعتماد، آگاهی، نگرانی در باره

دیگران و مسایل عمومی، مشارکت در مسایل عمومی و انسجام و همبستگی گروهی و همکاری ارتباط دارد. در دوده اخیر چنان بر سرمایه اجتماعی تأکید شده است و آنرا عده ای دوی هر دردی پنداشته اند و بسیاری از مشکلات اجتماعی و معضلات اجتماعی را به آن منتسب کرده اند. در جامعه ای که پول مایه یگانگی و حاکمیت است روابط میان انسانها عینی، کارکردی و ابزاری غیر شخصی و از لحاظ عاطفی خنثی هستند (واند نبرگ، ۱۳۸۶: ۱۰۳) و در سایه کسوف عقل بقول هورکهایمر که عقلانیت ابزاری سیطره پیدا کرده است؛ هیچ چیز خطر خیز تر از این نیست که طالب آن فرد گرایی شویم که در برابر سازماندهی جامعه بی تفاوت است بنابر این تاریخ تجدد را تاریخ انفصال همراه با تانی اما اجتناب ناپذیر میان فرد جامعه و طبیعت است، در نظر می گیرد (تورن، ۱۳۷۹: ۲۶۰). اما صاحب نظران سرمایه اجتماعی اعتقاد دارند به همان دلیل که پول کارآمد تر از معامله تهاتری است جامعه ای که به عمل متقابل همگانی اتکا می کند نیز کار آمدتر از جامعه بی اعتماد است اعتماد چرخهای حیات اجتماعی را روغن می زند (پاتنام، ۱۳۸۴: ۹۸). بنابر این حرکت از فرد گرایی خودخواهانه به سوی یک زندگی جمعی مبتنی بر سرمایه اجتماعی است، سرمایه اجتماعی همان چیزی است که تام ولف در رمان آتش غرور، "بانک لطف" نامیده است (همان: ۹۸). در چنین فضای اجتماعی (میدان اجتماعی) مردم همواره مشغول انجام دادن کاری برای یکدیگرند (کلمن، ۱۳۸۴: ۵۷). در واقع در جامعه ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشم گیر برخوردار است همکاری آسان تر است. سرمایه اجتماعی سود سرمایه گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی و (فرهنگی) را افزایش می دهد (پاتنام، ۱۳۸۴: ۹۵).

سرمایه اجتماعی هم علت نتایج و دستاوردهای مختلف در سطح کنشگران فردی را توضیح می دهد و هم بدون شرح جزئیات ساختار اجتماعی گذار از سطح خرد به کلان را ممکن می سازد (کلمن، ۱۳۸۴: ۵۵). مباحث پیرامون سرمایه اجتماعی بسیار است و تأثیر سرمایه اجتماعی را بر رفاه اجتماعی (سعیدی، ۱۳۸۲) توسعه اقتصادی از منظر نهاد گرایی (قدوسی ۱۳۸۲) مقتدر سازی (صدر السادات، ۱۳۸۲) سرمایه اجتماعی و رسانه ها (جوادی یگانه، ۱۳۸۳) جامعه مدنی (رزاقی، ۱۳۸۲) خانواده (کلدی، ۱۳۸۲) و تأثیر سرمایه اجتماعی در پیشگیری از آسیب های اجتماعی (عبد اللهی، ۱۳۸۲) و سرمایه اجتماعی و سلامت (بهزاد، ۱۳۸۲) مورد بحث قرار گرفته است و متغیری در نظر گرفته شده است که با اکثریت متغیرهای وابسته اجتماعی در ارتباط است.

در بیشتر پژوهش هایی که در مورد شرایط گسترش مشارکت و رقابت سیاسی در غرب صورت گرفته است فرض بر این است که میان رشد اقتصادی و پیدایش سیاست و حکومت رقابتی رابطه وجود دارد به عبارت دیگر هرچه سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی بالاتر باشد احتمال پیدایش نظام سیاسی و رقابتی نیز بیشتر است (بشیریه، ۱۳۸۳؛ بدیع، ۱۳۸۷)

اما امروز فقط از سرمایه اقتصادی صحبت نمی شود بلکه برای رسیدن به توسعه ما نیازمند انواع سرمایه ها هستیم اگر سرمایه اجتماعی داشته باشیم آنگاه این سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی و فرهنگی و نمادین را تقویت می کند وقتی از نظر این سرمایه ها یک فضای اجتماعی مناسب موجود باشد، عادت واره افراد به شکل مثبت و هنجارمند در راستای کمک به اهداف پیشرونده اجتماعی شکل می گیرد این عادت واره ذائقه افراد را دگرگون می کند و

دگرگونی ذائقه کردار اجتماعی را دگرگون می کند و این کردارهای اجتماعی از یک طرف ساختار شکنی می کنند و از طرف دیگر ساختار جدیدی ایجاد می کنند که در آن کنشگران اجتماعی که با یکدیگر تعامل حسنه دارند و این تعامل مبتنی بر اعتماد اجتماعی می باشد بنابر این سرمایه اجتماعی شکل می گیرد و این سرمایه اجتماعی زمینه را برای مشارکت اجتماعی (مدنی) فراهم می کند که آنهم به نوبه خود چرخهای توسعه همه جانبه را می چرخاند البته به این نکته نیز باید اذعان داشت که نقش منفی سرمایه اجتماعی را نیز بایستی به آن توجه داشت (دورلاف، ۱۳۸۴: ۴۰۷). مثل بعد قوم گرایی، تبعیض، نگاههای کلیشه ای نسبت به یکدیگر در شکل گیری گروههای خودی و غیر خودی را می توان نام برد در جامعه ما که با فرسایش سرمایه اجتماعی قدیم مواجه هستیم بایستی آمادگی پذیرش سرمایه اجتماعی جدید را داشته باشیم تا دچار مشکلات جدید نشویم (عبداللهی، ۱۳۸۷).

منابع

- آقابخشی، علی (۱۳۷۶). فرهنگ علوم سیاسی، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی.
- بدیع، برتران (۱۳۸۷). توسعه سیاسی، ترجمه احمد نقیب زاده، تهران: نشر قوس.
- بشیریه حسین، (۱۳۸۳). عقل در سیاست، تهران: انتشارات نقش و نگار.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۰). نظریه کنش، ترجمه مرتضی مردیها، تهران: نشر نقش و نگار.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۴). شکل گیری سرمایه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- بهزاد، داوود (۱۳۸۲). تحلیل سرمایه اجتماعی در پیشگیری از آسیبهای اجتماعی نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۴). در جامعه برخوردار سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان تهران: نشر شیرازه.
- پناهی، محمد حسین و حسین عالی زاده (۱۳۸۴). تأثیر وسایل ارتباط جمعی و مشارکت سیاسی شهروندان؛ تهران فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی، شماره ۲۸-۲۹.
- پناهی، محمد حسین و لیلا یزدان پناه (۱۳۸۳). اثر ویژگیهای فردی بر مشارکت اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی شماره ۲۶.
- پیران، پرویز (۱۳۷۵). مشارکت اجتماعی فقدان آن در گذشته و ضرورت آن در شرایط حاضر، ایران نشر آبان.
- تاجبخش، کیان (۱۳۷۴). سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان تهران نشر شیرازه.
- تورن، آلن (۱۳۷۹). نقد مدرنیته، ترجمه مرتضی مردیها، تهران نشر گام نو.
- جوادی یگانه، محمد رضا و دیگران (۱۳۸۲). سرمایه اجتماعی و رسانه ها، نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵). جامعه شناسی نظم، تهران: نشر نی
- دواس، دی. ای (۱۳۷۶). روش پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- دورلاف، استیون (۱۳۸۴). بر علیه سرمایه اجتماعی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه

- ذکایی، محمد سعید و پیام روشنفکر (۱۳۸۴). رابطه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محلات شهری، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی ۳۲.
- ذکایی، محمد سعید (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی و مشارکت مدنی، روزنامه حیات نو، شماره ۶۶۱.
- رزاقی، سهراب (۱۳۸۲). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی در ایران، نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- رضوی زاده، سید نورالدین (۱۳۸۴). بررسی تأثیر رسانه ها بر تمایل به تغییر سبک زندگی روستایی، فصلنامه دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی شماره ۳۱.
- روشنفکر، پیام (۱۳۸۳). جوانان سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی دانشکده علوم اجتماعی.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۵). دایره المعارف علوم اجتماعی، تهران: انتشارات کیهان.
- ساروخانی، باقر (۱۳۸۰). روشهای تحقیقی در علوم اجتماعی؛ جلد ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سرابی، حسن (۱۳۷۴). مقدمه بر نمونه گیری در تحقیق، تهران: انتشارات سمت.
- سعیدی، علی اصغر (۱۳۸۲). سرمایه اجتماعی و اهداف رفاه اجتماعی بررسی و نقد نظریه ها، نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- شایان مهر، علیرضا (۱۳۷۷). دایره المعارف تطبیقی علوم اجتماعی تهران انتشارات کیهان.
- صدر السادات، سید جلال (۱۳۸۲). سرمایه اجتماعی و مقتدر سازی، نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- عبد اللهی، محمد (۱۳۸۷). زنان در عرصه عمومی، تهران: انتشارات جامعه شناسان
- عظیمی، لیلا و افسانه ادریسی (۱۳۸۵). اعتماد اجتماعی عاملی در پیشرفت جامعه، مجموعه مقالات همایش منطقه ای سرمایه اجتماعی چالشها و راهکارها دانشگاه آزاد اسلامی دهقان.
- فرهادی، مرتضی (۱۳۸۲) در فضای مفهومی مشارکت هم معنایی و ناهمعنایی، فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی شماره ۱۹.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان تهران نشر شیرازه.
- قاضی طباطبایی، محمود (۱۳۷۴). تکنیکهای خاص تحقیق، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- قدوسی، حامد (۱۳۸۲). رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی از منظر نهاد گرایی، نخستین سمپوزیوم سرمایه اجتماعی و رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران.
- کرلینجر، فرد. ان (۱۳۷۶). مبانی پژوهش در علوم رفتاری؛ جلد ۱؛ ترجمه حسن پاشا شریفی و جعفر نجفی زند، تهران: نشر پارسا.
- کلمن، جیمز (۱۳۸۴). نقش سرمایه اجتماعی در سرمایه انسانی، ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان، تهران: نشر شیرازه.
- کلمن، جیمز (۱۹۲۶). بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشرنی.

- کیوستیو، پیترو (۱۳۸۰). اندیشه های بنیادی در جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- گلک، آر. استوارت (۱۳۸۳). چارچوبهای قدرت، ترجمه مصطفی یونسی، تهران پژوهشکده راهبردی غیر انتفاعی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸). تجدد و تشخص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۹). پیامدهای مدرنیته، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
- نیچه، فردریش (۱۳۸۴). تبار شناسی اخلاق، ترجمه داریوش آشوری، تهران: نشر آگه.
- واندنبرگ، فردریک (۱۳۸۶). جامعه شناسی جورج زیمل ترجمه عبد الحسین نیک گهر، تهران: توتیا.

